

שיעור ה

דן אפילו יחידי, ושניים שדנו

(סנהדרין ד ע"ב – ה ע"א)

- א. "דן אפילו יחידי" לעומת "אל תהי דן יחידי"
- ב. רמב"ם: מותר לדיין לדון יחידי, אבל אינו חשוב בית דין
- ג. רמב"ם: שניים שדנו אין דיניהם דין

א. "דן אפילו יחידי" לעומת "אל תהי דן יחידי"

בגמרא (ד ע"ב – ה ע"א) נאמר:

תנו רבנן: דיני ממונות בשלשה, ואם היה מומחה לרבים – דן אפילו יחידי. אמר רב נחמן: כגון אנה דן דיני ממונות ביחידי. וכן אמר רבי חייא: כגון אנה דן דיני ממונות ביחידי.

אין מדובר על מומחה במובן של סמוך. כך כתבו ראשונים בשמו של רב שרירא גאון:

ושדר רבינו שרירא גאון ז"ל יחיד מומחה דחשיב כרב נחמן בדורו דפקיע [שבקיא] במשנה ובתלמוד, ופקיע [ובקיא] נמי בשיקול הדעת ומעייין בדיני כמה שני ומנסו ליה זימנין סגיאין, ולא חזו ליה טעותא. כגון האי הוי מומחה לרבים. ועיקר לשון מומחה – מנוסה, כדתנן (שבת ס ע"א) ולא בקמיע בזמן שאינו מומחה. ומפרש בגמרא היכי מתמחי קמיעא. הילכך דין מומחה – מנוסה לרבים, וחכמתו גלויה ומפורסמת לרבים. ע"כ דבריו ז"ל.¹

מדובר אם כן על תלמיד חכם שהוא ידוע כבקיא גדול, בעל שיקול דעת, מנוסה, ושלא טעה. תוספות (ד"ה דן) כתבו שמשמעות הדבר היא שדיין מומחה יכול אף לכוף את הצדדים לבוא לדיון בבית הדין בעל כורחם, ומכאן הסיק שגם "סתם ג' יכולין לדון את האדם בעל כרחו כשאינו רוצה לבא לבית דין, דהא ג' במקום יחיד מומחה קיימי".

1 יד רמה, נימוקי יוסף (דף א ע"א בדפי הרי"ף), רא"ש סנהדרין א, ב ובתוס' הרא"ש סנהדרין ה ע"א, ועוד.

בהמשך שאלו תוספות על האמור בכרייתא, ממשנה (אבות ד, ח) שם אמר ר' ישמעאל (בנו של ר' יוסי) "אל תהי דן יחידי, שאין דן יחידי אלא אחד. ואל תאמר קבלו דעתי שהן רשאים ולא אתה".² על שאלה זו השיבו התוספות:

עצה טובה קמ"ל שלא יטעה. והא דאמר "כגון אנא..." היינו כלומר יכול לדון ולא שהיה דן. אי נמי רגיל היה בדינין ואין לחוש שמא יטעה.

לפי התוספות דברי ר' ישמעאל הם עצה טובה, והנימוק מדוע לא לדון יחיד, הוא מחשש שמא הדיין יטעה. בנוגע לדבריהם של רב נחמן ור' חייא, השיבו תוספות שאין כוונתם לומר שבפועל הם דנו, אלא שהיותם דיינים מומחים מאפשר להם להיות דיין יחיד. בתשובה נוספת כתבו התוספות ששניהם אכן דנו, מאחר שבנוגע להם לא היה חשש שמא יטעו.

בגמ' (בבא קמא פ ע"א) נאמר עוד בשם ר' ישמעאל:

מבעלי בתים שבגליל העליון היו בית אבא, ומפני מה חרבו? שהיו... דנין דיני ממונות ביחיד.³

נראה ששם אכן מדובר על בעלי בתים, ובוודאי לא על דיינים בעלי ניסיון, ועל כן הם נענשו בעונש כה חמור.⁴ יש לציין שר' ישמעאל בר' יוסי היה דיין, ואף פסל עצמו מלדון מחשש שאחד הצדדים הציע לו שוחד (כתובות קה ע"ב), ועליו נאמר

2 במדרש (דברים רבה, פרשת דברים א, י) נאמר גם כן: "הלכה אדם מישראל שנתמנה חכם או דיין על הציבור, מהו שיהא מותר לו לדון לעצמו? כך שנו רבותינו: אל תהי דן יחידי, שאין דן יחידי אלא אחד, שנאמר 'והוא באחד ומי ישיבנו'" (איוב כג, יג). ראה גם: מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח - מסכתא דויהי פרשה ו. ר' אלעזר ברבי שמעון סיפר (משנה יבמות יב, ט) במשנה שדנה במספר הדיינים שצריכים להיות נוכחים בחליצה: "מעשה וחלצה לפני ר' ישמעאל ביחידי בלילה". בגמ' (יבמות קד ע"א) נאמר שר' ישמעאל בר' יוסי סיפר על ר' ישמעאל בר' אלישע שחלצה בפניו בלילה.

3 בתוספתא (בבא קמא ח, יד) ובירושלמי (סוטה ט, י) מופיעה אמירה זו בשמו של ר' שמעון שזורי.

4 הרשב"ץ (מגן אבות, אבות ד, ח) כתב: "נראה שהם היו דנין בכפייה, אבל אם היו מקבלים אותם עליהם לא היו נענשים". הרב יהונתן אייבשיץ (תומים, סי' ג, ח) כתב שבקהילת מיץ תקנו שתביעות קטנות הרב דן יחיד, ולפיו זו תקנה טובה ללא פקפוק, אך הוא עצמו נהג כן רק כשהיה מדובר בתביעות פשוטות אבל בדרך כלל היה נזהר שלא לדון יחיד. הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, חושן משפט סי' ג, ו) כתב שלא ראה שמקפידים שלא לדון יחיד "ובכל הערים הקטנות שאין שם רק רב יחידי דן בעצמו ואינו מתנה כלל. וצ"ל דכיון דהכל יודעים שהוא יחידי לכתחלה כוונתם כן שבאין לפניו שדין כפי שכלו והבנתו ומוסכמים הם אף אם לא ירד לעומק הדין וממילא הוה קבלוהו בין לדין בין לטעות".

הפסוק "נוער כפיו מתמוך בשוחד" (ישעיהו לג, טו) - "כגון ר' ישמעאל ברבי יוסי" (מכות כד ע"א).

בירושלמי (א, א) מתואר מה היה ר' יוסי בן חלפתא, אביו של ר' ישמעאל, מסביר לבעלי דינים שביקשו ממנו לדונם דין יחיד:

ר' יוסי בר חלפתא אתון תרין בר נש מידון קומוי. אמרו לו: על מנת שתדיננו דין תורה. אמר לון: אני איני יודע דין תורה, אלא היודע מחשבות יפרע מאותן האנשים. מקבלין עליכון מה דנא אמר לכון.

הוא הצהיר שהוא אינו יודע דין תורה במובן זה שהוא פוסק רק ע"פ הטענות, ומתפלל שהוא לא יטעה, והקב"ה הוא זה שיפרע ממי שמגיע לפרוע ממנו, וביקש מבעלי הדינים שיקבלו מה שהוא אומר. בהמשך הירושלמי מופיעה אמירה דומה בשמו של ר' עקיבא:

רבי עקיבה כד הוה בר נש אזל בעי מידון קומיה, הוה אמר להו: הווי יודעין לפני מי אתם עומדין, לפני מי שאמר והיה העולם, שנאמר "ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה'" (דברים יט, יז), ולא לפני עקיבה בן יוסף.⁵

רבנו יונה (אבות שם) קשר את דברי ר' ישמעאל בנוגע לדיין שדן יחיד, לדבריו הקודמים של ר' ישמעאל במשנה שלפני כן (משנה ז):

רבי ישמעאל בנו אומר: החושך עצמו מן הדין, פורק ממנו איבה, וגזל, ושבעת שוא. והגס לבו בהוראה, שוטה, רשע, וגס רוח.

כך הסביר רבנו יונה:

"הוא היה אומר אל תהי דן יחיד" - גם זה מענין "חושך עצמו מן הדין". כי אף על פי שמומחה דן ואפילו יחיד, מדת חסידות היא שלא יעשה כן, עד שיקח דברים [אולי צ"ל: דיינים] שידונו עמו ויסייעוהו, וימצא חושך עצמו מן הדין קצת, שאין הכל עליו מושלך.

5 דברים אלו מתאימים לאמור בתוספתא (א, ט) גם בנוגע לדיינים שדנים במסגרת בית דין: "יהו הדיינין יודעין את מי הם דנין ולפני מי הן דנין, ומי הוא דן עמהם... ואומר 'אלוקים נצב בעדת אל בקרב אלוקים ישפט' (תהילים פב, א) וכן הוא אומר ביהושפט: 'זיאתר אל השפטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו' (דברי הימים ב יט, ו). ושמה יאמר הדיין מה לי בצער הזה? והלא כבר נאמר 'ועמכם בדבר המשפט' (שם) אין לך אלא מה שעניןך רואות".

שאינן דן יחיד אלא אחד - ר"ל שאינן דן יחיד אלא הקדוש ברוך הוא. ויש מפרש שאינן דן יחיד אלא אחד זהו המומחה אבל לא שאר בני אדם שאינן מומחין ולפיכך אין לאדם להחזיק עצמו במומחה. ויש לו לחשוב כי צריך חבורה.

רבנו יונה הדגיש את הכדאיות בחלוקת הנטל והאחריות גם על דיינים נוספים ולא רק על עצמו. רבנו יונה הציג את הפן החיובי של עשיית דין בהרכב של שלושה דיינים.

רש"י (אבות שם) פירש:

אל תהי דן יחיד. שאע"פ שיחיד מומחה דינו דין גמור, מ"מ אל תזקק עצמך לבא לידי כך, שאינן שום אדם רשאי לדון יחיד אלא הקדוש ברוך הוא שהוא יחיד.

לפי רש"י בכל מצב דיין מומחה לא ידון יחיד, שלא כתוספות שחששו שמא יטעה, ולדבריהם אם אין חשש שמא הדיין יטעה כמו בנוגע לרב נחמן ולרבי חייא, יכול לדון ביחיד. רש"י בהמשך דבריו שם, קישר גם את דברי ר' ישמעאל הללו, לדבריו בספיא של המשנה: "ואל תאמר קבלו דעתי שהן רשאי ולא אתה". רש"י פירש (בפירושו השני):

ואל תאמר לבעלי הדין קבלו דעתי - אם הוא דיין אחד שיושב בין שני בעלי דינים, אינו יכול לומר אותו הדיין קבלו דעתי בעל כרחכם אף על פי שאני אחד, שהן רשאי בעלי דינים לומר לדיין, אי אתה רשאי לומר קבלו דעתי כמו שאמר, דהא קי"ל דיני ממונות בשלשה.

לפי רש"י, דיין אחד לא רשאי לכופף את בעלי הדינים לשמוע לו, מאחר שהם יכולים לטעון שהדין הוא שדיני ממונות בשלושה.

ב. רמב"ם: מותר לדיין לדון יחיד, אבל אינו חשוב בית דין

להלן נעיין בעיקר בשיטת הרמב"ם בסוגיה. הרמב"ם (פירושו המשנה, אבות ד, ט) כתב שדברי ר' ישמעאל הם אמירה מוסרית:

התורה מתירה לאיש שהוא מומחה לרבים לדון יחיד, כמו שבארנו בסנהדרין, אבל זה דבר תורה, והזהירו ממנו כאן על צד המוסר, לא על צד האיסור.

הרמב"ם לא פירט מהי הבעיה המוסרית כשדיין יחיד דן. הרמב"ם (הל' סנהדרין ב, י-יא) פסק כך גם להלכה, וחידש עוד:

י. אף על פי שאין בית דין פחות משלשה, מותר לאחד לדון מן התורה שנאמר "בצדק תשפוט עמיתך". ומדברי סופרים עד שיהיו שלשה, ושנים שדנו אין דיניהן דין.

יא. אחד שהיה מומחה לרבים, או שנטל רשות מבית דין, הרי זה מותר לו לדון יחיד, אבל אינו חשוב בית דין. ואף על פי שהוא מותר, מצות חכמים הוא שמושיב עמו אחרים שהרי אמרו "אל תהי דן יחיד שאין דן יחיד אלא אחד".

כאן הרמב"ם הוסיף וכתב שדיין אחד ואף שני דיינים אינם מוגדרים כבית דין, אבל לא נימק את סיבת הדבר. ייתכן שהוא סבר כרש"י, ובכל מקרה לפי דברי הרמב"ם מומלץ לקיים את מצוות חכמים שיהיו שלושה דיינים.⁶ הרמב"ם חזר על הגדרת הקביעה שרק שלושה דיינים נקראים בית דין בהמשך הפרק (הל' סנהדרין ב, יג): "... בית דין של שלשה, בית דין שלם הוא".⁷

מה היתרון של שלושה שנחשבים כבית דין על דין אחד? הרמב"ם (הל' סנהדרין ה, יח) כתב:

יחיד שהוא מומחה לרבים, אף על פי שהוא דן דיני ממונות יחיד, אין ההודאה בפניו הודאה בבית דין ואפילו היה סמוך. אבל השלושה אף על פי שאינן סמוכין והרי הן הדיוטות ואין אני קורא בהם אלוקים, הרי ההודאה בפניהם הודאה בבית דין.

את דברי הרמב"ם שיחיד לא נחשב בית דין, הסביר הרדב"ז (שו"ת הרדב"ז, חלק ג סי' תקמד):

והוי יודע שאע"פ שדן יחיד אינו חשוב בית דין ואין ההודאה לפניו הודאה עד שיהיו שם שלשה... מ"מ נראה לי דהני מילי ביחיד מומחה או סמיך שדן אותם בעל כרחם אין הודאה בפני האחד הודאה עד שיהיו שלשה. אבל אם קבלוהו עליהם בעלי דינין או שבררו אותו הצבור, ההודאה בפניו הויא

6 הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יורה דעה, ג, סי' קמב, האריך לדון בדברי רש"י והרמב"ם לעומת דברי התוספות.

7 בגמ' בבא מציעא לב ע"א, מופיע הביטוי בית דין, ושם הכוונה לשלושה אנשים שמצטרפים ביחד וכדברי רש"י (ד"ה אם יש שם בית דין): "וסתם בית דין שלשה".

הודאה דלכל דבר ביררוהו ולכל דבר קבלו אותו עליהם. דאי לא תימא הכי אלא שאין ההודאה והכפירה כלום, למאי קבלוהו.

הרב"ז לא נימק מדוע אם בעלי הדינים או מנהיגי הציבור קיבלו אותו הוא יכול לכפות עליהם. גם המשנה למלך (הל' סנהדרין ב, יא) כתב כרדב"ז בשם הרע"ב (משנה אבות ד, ח), וציין שהמקור לדברי הרמב"ם ובעקבותיו לדברי הרע"ב, שאם קיבלו אותו בעלי הדינים ההודאה בפניו היא נחשבת הודאה, הוא בירושלמי (א, א):

שמואל אמר: שנים שדנו דיניהם דין אלא שנקראו בית דין חצוף. ר' יוחנן וריש לקיש תריהון מדין: אפילו שנים שדנו אין דיניהן דין.

תמן תנינן: היה דן את הדין זיכה את החייב חייב לזכאי, טימא לטהור טיהר לטמא, מה שעשה עשוי וישלם מביתו. ר' בא בשם ר' אבהו: בשאמרו לו הרי את מקובל עלינו כשנים. מה אנן קיימין, אם בשטעה ודנן משיקול הדעת בדא מה שעשה עשוי? אם בשטעה ודנן דין תורה בדא ישלם מביתו? רבי בא בשם רבי אבהו: בשאמרו לו הרי את מקובל עלינו כשלשה על מנת שתדיננו דין תורה, וטעה ודנן משיקול הדעת. מה שעשה עשוי - מפני שטעה ודנן משיקול הדעת. ישלם מביתו - שהגיס דעתו לדון יחיד דין תורה, דתנינן "אל תהי דן יחיד שאין דן יחיד אלא אחד".

אמר ר' יהודה בן פזי: אף הקדוש ברוך הוא אין דן יחיד שנאמר "וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו" (מלכים א כב, יט) אילו מטין לכף זכות, ואילו מטין לכף חובה. אף על פי שאין דן יחיד, חותם יחיד שנאמר "אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת" (דניאל י, כא).

אמר רבי יוחנן: לעולם אין הקדוש ברוך הוא עושה בעולמו דבר עד שנמלך בבית דין שלמעלן, מה טעם? "ואמת הדבר וצבא גדול" (דניאל י, א). אימתי חותמו של הקדוש ברוך הוא אמת? בשעה שנמלך בבית דין שלמעלן. אמר ר' לעזר: כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו. ובניין אב שבכולם "וה' דבר עליו רעה" (מלכים א כב, כג).

... רבי אבהו הוה יתיב דיין בכנישתא מדרתא דקיסרין לגרמיה. אמרין ליה תלמידיו: ולא כן אלפן ר' אל תהא דן יחיד? אמר לון: כיון דאנן חמי לי יתיב דיין לגרמי ואתון לגביי כמי שקיבלו עליהן. ותני כן במה דברים אמורים שלא קיבלו עליהן, אבל אם קיבלו עליהן דן אפילו יחיד.

הסוגיה בירושלמי פותחת בהצגת המחלוקת בין שמואל לבין ר' יוחנן וריש לקיש, וע"פ ההמשך גם ר' אבהו תלמידו של ר' יוחנן סבר כמותו. דברי ר' אבהו נזכרו גם

בבבלי (ב ע"ב; ו ע"א). שמואל חלק עליהם ולפיו שניים שדנו נקראים בית דין חצוף, אך דיניהם דין. דברי שמואל הובאו גם בבבלי בסוגייתנו (ג ע"א, ו ע"א),⁸ וע"פ תוספות, שמואל סבר ששניים יכולים לכופף (ה ע"א תוד"ה דין), וגם יחיד יכול לדון (ה ע"ב תוד"ה שנים). אף רב נחמן תלמידו של שמואל פסק כמותו (ה ע"ב), וכאמור לעיל, רב נחמן הוא זה שגם העיד על עצמו שהוא דן יחיד,⁹ וכך העיד גם ר' חייא (שם ה ע"א).¹⁰ אמוראים אחרים – רבא ורב אחא בריה דרב איקא חלקו ביניהם האם לקבל את דינו של שמואל ששניים שדנו דינו דין או לא, וכאמור בגמרא שם גם רבא הסכים עקרונית עם ר' אבהו, שעל פי המשנה, מדאורייתא צריכים דיינים מומחים אף בהודאות והלוואות, מפני עירוב פרשיות, אלא שחכמים תיקנו שהדיוטות יוכלו לדון בדיני הודאות והלוואות שלא תנעול דלת בפני לווין (ג ע"א).¹¹

8 מחלוקת רבי אבהו ושמואל, מופיעה בגמרא (פז ע"ב) כדוגמה למחלוקת בה זקן ממרא יחלוק על סנהדרין אם יפסקו כר' אבהו או אם יפסקו כשמואל. ראה ברש"י שם.

9 רב נחמן גם סבר ששניים נקראים בית דין, בנוגע לביטול גט שניתן לבטלו בפני שניים לפני תקנת רבן גמליאל (גיטין לב ע"ב): "לבי תרי נמי בית דין קרי להו", וכך גם בנוגע לפרוזבול. רב ששת חלק עליו וטען שיש לבטל בפני שלושה. רש"י בגיטין (ד"ה בפני שנים) הסביר את דברי רב נחמן: "רבשלמא גבי דינא דממונא בעינן שלשה, אבל הכא אודועי בעלמא הוא ובתרי סגי". התוספות שם (ד"ה רב נחמן) כתבו: "אין לומר דרב נחמן לטעמיה דאמר בפ"ק דסנהדרין (דף ה:): משמיה דשמואל שנים שדנו דיניהם דין". התוס' הוכיחו דבריהם מכך שבסוגייתנו בגמ' בסנהדרין רבא חלק על רב נחמן, ואילו בעניין ביטול גט סבר רבא כמותו. כמו כן בהמשך הגמרא בגיטין, ר' יוחנן וריש לקיש חלקו במחלוקת רב נחמן וריש לקיש "ועוד אמר בירושלמי דסנהדרין רבי יוחנן וריש לקיש דאמרי תרוייהו שנים שדנו אין דיניהם דין". אשר על כן הסברו של תוספות הוא: "ועל כן צריך לומר אף ע"ג דתרי אין דיניהם דין, כיון דפרוזבול סגי בתרי, קרי להו בית דין".

10 כאמור הרמב"ם פסק כר' אבהו ששניים שדנו אין דיניהם דין, אך התוספות (ג ע"א ד"ה לרבא) כתבו ש"בה"ג פוסק כשמואל אף על גב דרבא פליג עליה, משום דרב נחמן קאי כוותיה לקמן (דף ה:). שם נאמר שרב נחמן תלמידו של שמואל, פסק גם כן כמותו. סיכום דעות הפוסקים, ראה: בירור הלכה – סנהדרין, עמ' א-ב.

11 הכסף משנה שם כתב שהרמב"ם פסק בעניין זה כשיטת רב אחא בריה דרב איקא, ושכך גם הבין הרשב"א בתשובה וכן הר"ן (ג ע"א). הכסף משנה שאל: "קשיא לי למה לא פסק כרבא דפליג התם ארב אחא ואמר דמדאורייתא בעינן ג' דהא רבא בתרא הוא ומריה דגמ'?" הרב אלעזר מנחם מן שך (אבי עזרי שם) הקשה שלא ייתכן שהרמב"ם פסק כרב אחא בריה דרב איקא, מפני שלפיו יחיד נחשב בית דין, והרמב"ם במפורש סבר שרק שלושה נחשבים כבית דין. לדברי הרב שך, הרמב"ם אכן פסק כר' אבהו, ורבא סבר כר' אבהו, שמהתורה צריכים שלושה מומחים גם בהודאות והלוואות כדי שייחשבו כבית דין, אך בפועל למדו חכמים מהפסוק "בצדק תשפט עמיתך" שאחד יכול לדון אך אינו נחשב בית דין. ראה עוד: קצות החושן סי' ג, ס"ק א; נתיבות המשפט שם ביאורים ס"ק א; הרב א"ז מלצר, אבן האזל, הל' סנהדרין ב, י; הרב משה חברוני,

הסיפור המובא בסוף הסוגיה בירושלמי על רבי אבהו שהיה יושב בשערי העיר קיסריה ודן יחידי, הוא המקור לדברי הרמב"ם שאם בעלי הדין קיבלו את הדין הוא יכול לדון יחידי. לשאלת התלמידים את רבי אבהו, הרי לימדתנו שכתוב "אל תהא דן יחידי!" השיב ר' אבהו שמאחר ובעלי הדין רואים אותו שהוא דן לברו ובכל זאת הם באים אליו, הדין הוא כמי שקיבלו עליהן. מה שנאמר במשנה שאין לדון יחידי, היינו כשלא קיבלוהו עליהם, אך אם קיבלוהו עליהם דן אפילו יחידי.

כך גם השיב ר' אבהו לשאלת רבי אבא (ו ע"א) ששאל מהאמור במשנה (בכורות כח ע"ב): "דן את הדין, וזיכה את החייב וחייב את הזכאי, טימא את הטהור טיהר את הטמא - מה שעשה עשוי, ומשלם מביתו". מהמשנה יש ללמוד שאף דיין יחיד דינו דין. וקשה על רבי אבהו, הסובר שלדעת כל התנאים - אין דינו דין. על כך השיב ר' אבהו:

הכא במאי עסקינן דקיבלוהו עלייהו. אי הכי אמאי משלם מביתו? דאמרו ליה: דיינת לן דין תורה.

רבי אבהו הסביר שהמשנה שם עוסקת במצב בו שני בעלי הדין הסכימו להתדיין לפניו, ובזה גם רבי אבהו מודה שדינו דין. הסיבה שהוא משלם אם טעה היא מפני שכאשר הם קיבלו אותו לדון הם אמרו לו רק לדין תורה אנו מקבלים אותך, ולא לטעות. ולכן, כיוון שטעה עליו לשלם.

נראה להציע שדברי הירושלמי הללו הם גם המקור לקביעה של הרמב"ם שאחד שמותר לו לדון יחידי "אינו חשוב בית דין" ושבית דין הם רק שלושה דיינים. בתחילת הסוגיה בירושלמי הסביר ר' בא בשם ר' אבהו שבמקרה והגיס דעתו ודן יחיד ועבר על דברי המשנה שאין לדון ביחיד וטעה בדין, עליו לשלם מכספו. בעקבות דברים אלו הובאו דרשות נוספות של חכמים שאמרו שאף הקב"ה אינו דן יחידי. לכאורה הדברים הללו לא תואמים לאמור בתחילת הסוגיה שהרי גם שם מדובר שבעלי הדינים קיבלו אותו. כך הם אמרו לו: "הרי את מקובל עלינו כשלשה, על מנת שתדיננו דין תורה". נראה להשיב שאין סתירה בין הדברים. אם בעלי הדינים מקבלים אותו כדיין יחיד, הוא יכול לדון, וזה מה שהשיב ר' אבהו לשאלת תלמידיו. אך בתחילת הסוגיה מדובר במקרה שבעלי הדינים אמרו לו שהם מקבלים אותו כשלושה דיינים, והדיין הסכים לכך, ועל זה נאמר שהוא הגיס ליבו ועבר על

משאת משה - סנהדרין, סי' ו; הרב דוד הכהן, הרב "הנזיר", "פתיחה למסכת סנהדרין", הדר דוד - פתיחות והדרנים למסכתות הש"ס, עמ' עג-עד.

האמור במשנה: "אל תהא דן יחידי"¹². כוונת המשנה לומר אל תדון יחידי ותראה עצמך כבית דין של שלושה. דיין יחיד אף מומחה, לא יכול להיחשב כשלושה דיינים. בית דין אלו שלושה דיינים, לא פחות.¹³

ג. רמב"ם: שניים שדנו אין דיניהם דין

הרמב"ם פסק באותה הלכה (הל' סנהדרין ב, י) כר' אבהו ששניים שדנו אין דיניהם דין (ב ע"ב; ו ע"א). לפי הרמב"ם, בשתי נקודות חלקו ר' יוחנן ריש לקיש ור' אבהו על שמואל בנוגע לשניים שדנו: [א] אין דיניהם דין. [ב] הם לא נקראים כלל בית דין. שמואל לא אמר משהו מעין: 'שנים שדנו דיניהם דין, אלא שהם חצופים' מפני שהם עברו על תקנת חכמים שקבעו ש"דיני ממונות בשלושה". אלא אמר "שהם בית דין חצוף". מאחר שכינה אותם "בית דין" משמע שסבר שיש להגדירם כבית דין, אף שהם רק שני דיינים ולא שלושה דיינים כנדרש.

המחלוקת בין שמואל לבין ר' יוחנן וריש לקיש מופיעה גם בירושלמי (ברכות ז, א) בהקשר לזימון, בעקבות דברי המשנה (ברכות ז, א) "שלשה שאכלו כאחת, חייבין לזמן", ושם ניכר היטב שבנוגע לשניים שדנו, מדובר על מחלוקת גורפת של חכמי ארץ ישראל עם חכמי בבל:

ר' אבא בשם רב הונא, ר' זעירא בשם אבא בר ירמיה: שלושה חובה, שנים רשות.

אמרה רבי זעירא קומי רבי יסא.

אמר ליה: אני אין לי אלא משנה "שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן".

רבנן דהכא בדעתון [חכמי ארץ ישראל - ר' יוסי שדחה את דברי רבי זעירא, תמך בעמדת חכמי ארץ ישראל, דהיינו ר' יוחנן וריש לקיש שסברו שמאחר וכתוב במשנה ששלושה שאכלו כאחת מזמנים, אזי דווקא שלושה ולא פחות. כך גם כפי שיופיע בהמשך בענין בית דין].

12 הראי"ה קוק, באר אליהו, עמ' לה-לו, הסביר שאמנם במקרה זה בעלי הדינים קיבלו אותו ובכל זאת עליו לשלם מפני שהוא הגיס ליבו לדון יחידי דין תורה. כשבאים ומקבלים סתם ולא אומרים במפורש על מנת לדון דין תורה, אין בזה הגסת דעת.

13 במהלך הדיון בגמרא (ל ע"א), ההנחה היא שאין פוסקים כשמואל, וכשכתוב בשטר אודייתא "בית דין" אזי ברור שהכוונה לבית דין של שלושה דיינים ולא של שני דיינים, כי "הכל יודעין שאין שנים קרוים בית דין" (רש"י שם ד"ה כי דינא).

ורבנן דהתם בדעתון [וחכמי בבל - ר' אבא ור' זעירא, תמכו בעמדת חכמי בבל, דהיינו שמואל] שמואל אמר שנים שדנו דיניהן דין אלא שהוא נקרא בית דין חצוף.

רבי יוחנן ור' שמעון בן לקיש תרויהון אמרי אפילו שנים שדנו אין דינן דין.

דברי ר' יוחנן בנוגע לזימון נזכרו גם בגמ' (ברכות מה ע"א), שם ר' יוחנן חלק עם רב שאף הוא אמורא בבלי. מה משמעות ההשוואה בירושלמי בין בית דין של שלושה לבין זימון בשלושה? נראה להסביר שצירוף שלושה דיינים איננו רק צירוף יעיל באמצעותו יוכלו שלושה דיינים לברר וללבן את הדין מצדדים שונים. כאמור בתחילת הסוגיה, לדברי ר' אבהו, שלוש פעמים נאמר בפסוקים "אלוקים" (שמות כב, ו-ח), והכוונה לדיינים. על הדיון להתקיים בפני שלושה דיינים, וצירופם יחד עושה אותם גוף אחד - בית דין.¹⁴

כך גם בנוגע לזימון. הצירוף של שלושה הוא בשביל לקרוא ביחד בשם ה' (ברכות מה ע"א):

מנא הני מילי (רש"י: דשלשה ראויים לברכת צירוף)? אמר רב אסי: דאמר קרא "גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו" (תהילים לד, ד). רבי אבהו אמר מהכא: "כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלוקינו" (דברים לב, ג).¹⁵

הצירוף של שלושה ביחד, עושה אותם כגוף אחד, ואשר על כן לא נאמר במשנה 'שלושה שאכלו ביחד', אלא "שלושה שאכלו כאחת". למצב כזה תיקנו חכמים את ברכת הזימון.¹⁶

הרמב"ם פסק כאמוראי ארץ ישראל, מאחר שלפיו החובה להקים מערכת של בתי דין - סנהדרין גדולה, סנהדראות קטנות ובתי דין של שלושה היא רק בארץ ישראל (רמב"ם הל' סנהדרין א, ב). בכל הפרק הראשון בהלכות סנהדרין כתב הרמב"ם את המבנה של מערכת המשפט בארץ ישראל, ובפרק השני כתב הרמב"ם מי ראוי להיות חבר סנהדרין, מי ראוי לדון, ובאיזה מסגרת יש לדון. בהקשר זה חידר הרמב"ם את

14 ר' אחא בריה דרב איקא חלק על כך. לפיו, ההלכה לדון בשלושה דיינים בהוראות והלוואות אינה מהתורה אלא מדרבנן (ג ע"א רש"י ד"ה מדאורייתא). אמנם לפי התוספות (שם ד"ה ומדאורייתא) אין הכרח להסביר כך את דברי ר' אחא בריה דרב איקא.

15 יושם לב שגם בנוגע לזימון, ר' אבהו הוא זה שנימק את המקור לתקנת חכמים זו.

16 הגמרא (ח ע"א) קשרה גם כן זימון לדין לזימון בברכת המזון. ראה בדברי הרב יהושע ויצמן, "דיני ממונות בשלושה", מיטב הארץ, עמ' 518-520, שדן בהשוואה שבין דיני ממונות בשלושה לבין זימון בשלושה.

האמור במשנה: "דיני ממונות בשלושה", ועל פי המסר שאמר ר' יסא בנוגע לזימון: "אני אין לי אלא משנה: דיני ממונות בשלושה". פחות משלושה - שני דיינים - אין דינם דין, כדברי האמוראים הארץ ישראלים, ודיין אחד במצבים מסוימים דינו אמנם דין, אך אינו נחשב כבית דין. כך גם בנוגע לדייני חוץ לארץ. הרמב"ם מכנה אותם ברוב הפעמים "דייני חוצה לארץ" ובדרך כלל אינו מגדיר אותם כ"בית דין של חוצה לארץ" (ה, ח-יז; ה, טז; טז, ג), כפי שהוא מכנה את בית הדין של ארץ ישראל (א, ב; ד, ד, יא-יד). הרמב"ם כתב "בית דין של חוצה לארץ" רק באותם דינים בהם בית דין בחוץ לארץ עוסקים בשל היותם שליחים של בית דין שבארץ ישראל, וכך כתב (הל' סנהדרין ה, ח-ט):¹⁷

ח. דיני קנסות כגון גזילות וחבלות ותשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה והאונס והמפתה וכיוצא בהן אין דנין אותם אלא שלשה מומחים והם הסמוכין בארץ ישראל. אבל שאר דיני ממונות כגון הודאות והלואות אינן צריכין מומחה אלא אפילו שלשה הדיוטות ואפילו אחד מומחה דן אותן. לפיכך דנין בהודאות והלואות וכיוצא בהן בחוצה לארץ, אף על פי שאין בית דין של חוצה לארץ אלוקים, שליחות בית דין של ארץ ישראל עושין, ואין להן רשות לדון דיני קנסות בשליחותן.

ט. אין דנין בית דין של חוצה לארץ אלא דברים המצויין תמיד ויש בהן חסרון כיס, כגון הודאות והלואות ומזיק ממון חבירו. אבל דברים שאין מצויין אף על פי שיש בהן חסרון כיס כגון בהמה שחבלה בחברתה, או דברים המצויין אבל אין בהן חסרון כיס כגון תשלומי כפל אין דנין אותן דייני חוצה לארץ, וכן כל הקנסות שקנסו חכמים בתוקע לחבירו ובסוטר את חבירו וכיוצא בהן אין גובין אותו דייני חוצה לארץ, וכל המשלם חצי נזק

17 הרב נחום לאם ("דיני ממונות בשלושה", הלכות והליכות, עמ' קצב-קצה), הבחין גם כן בדברי הרמב"ם בין "בית דין של ארץ ישראל" לבין "דייני חוצה לארץ", ולמעט אותן הלכות הנוגעות ל"שליחותיהו קא עבדינן" בהן כתב הרמב"ם "בית דין של חוצה לארץ". לפיו ע"פ הרמב"ם (הל' סנהדרין ה, ח) לשלושה דיינים בחוץ לארץ יש מעמד מיוחד: "הם רק דיינים ואינם מהווים חפצא של בית דין, ורק לזה מועיל המושג של שליחותיהו קא עבדינן. ששלושה אלו נעשים שלוחי בית דין של ארץ ישראל ועל ידי זה יש להם חלות שם של בית דין ושלושת הדיינים היחידים האלה הופכים להיות קבוצה אחידה של בית דין של שלושה". אכן יש הבחנה ברורה בדברי הרמב"ם בין בית דין של שלושה בארץ ישראל לבין שלושה דיינים שדנים בחוץ לארץ, אך הרב נחום לאם בדבריו שם לא הזכיר כלל את דברי הירושלמי בסוגיה, שנראה שהם הבסיס והמקור להבחנה זו שהבחין הרמב"ם.

אין גובין אותו דייני חוצה לארץ חוץ מחצי נזק צרורות מפני שהוא ממון ואינו קנס.

כשהרמב"ם כתב על הסמכות של הדיינים בחוץ לארץ לדון מכוה שליחותייהו ובדברים שכיחים ויש בהם חסרון כיס, הוא הגדירם כ"בית דין של חוץ לארץ", אך אם חסר מרכיב אחד - חסרון כיס או שכיחות, מעמדם כדייני חוץ לארץ ולא כבית דין.

כאמור, הרכב של שלושה דיינים בארץ ישראל הוא המסגרת של בית הדין, ולא פחות משלושה. אשר על כן פסק הרמב"ם ששניים שדנו אין דיניהם דין, ומומחה שדן, דינו אמנם דין, אך אינו נחשב כבית דין.